

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 1-26
Geliş tarihi: 30.03.2022
Kabul tarihi: 31.05.2022
DOI: 10.33201/iranian.1095964

Sınırlı Rasyonellik Modeli Çerçevesinde İran'ın Doğu'ya Bakış Politikası

Bilgehan Alagöz* & Rahimullah Farzam**

Öz

Doğu'ya Bakış politikası; İran'ın, Batı ile yüzleşmek için Doğu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmesini hedefleyen bir dış politika vizyonudur. İlk kez Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad Dönemi'nde İran'ın maruz kaldığı yaptırım ve izolasyonu kırmak amacıyla uygulanmaya başlanmıştır. Ancak Hasan Ruhani'nin 2013 yılında cumhurbaşkanlığı görevine gelmesiyle birlikte izlediği Batı ile yapıcı angajman politikası kapsamında Doğu'ya Bakış politikasının Batı'yı dengeleme yönü ön plana çıkmıştır. ABD Başkanı Donald Trump'ın Mayıs 2018'de Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (KOEP, Nükleer Anlaşma) çekilerek İran'a karşı sert yaptırımlar uygulamasına istinaden İran dış politikasının yönü bir kez daha Doğu'ya dönmüştür. İran'da daha çok muhafazakâr cephe tarafından desteklenen Doğu'ya Bakış politikasının, İbrahim Reisi'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte yeniden İran dış politikasında öne çıktığı görülmüştür. Ancak Reisi hükümetinin uyguladığı şekilde Doğu'ya Bakış politikası, çeşitli kısıtlama ve çıkmazlarla karşı karşıyadır. Bu makalenin amacı, söz konusu politikayı dış politika analizi modelleri arasında yeri olan sınırlı rasyonellik modeli perspektifinden değerlendirmek ve bu politikanın esasen mutlak bir rasyonel tercih olmadığını, dış politika karar alıcılarının sınırlı alternatifler arasından en uygun olanını seçmesiyle oluşan zorunlu ve kısıtlı bir tercih olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: İran, Rusya, Çin, Doğu'ya Bakış, Sınırlı rasyonellik modeli.

* Dr. Öğretim Görevlisi, Marmara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr , İstanbul, Türkiye, ORCID:0000-0002-6232-299

** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, İRAM Dış Politika Koordinatörlüğünde uzman, rfrzm7@gmail.com, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9981-6047

Iran's Look to the East Policy in the Framework of Bounded Rationality Model

Bilgehan Alagöz* & Rahimullah Farzam**

Abstract

The Look to the East policy is a foreign policy vision that aims to strengthen Iran's relations with Eastern countries in order to confront the West. The look to the East policy first entered the implementation phase during Mahmoud Ahmadinejad Era, when Iran was exposed to extensive sanctions and isolated from the international system. However, when Hassan Rouhani took office in 2013, within the scope of his constructive engagement with the West policy, balancing the West aspect of the policy of look to the East policy came to the fore. Implementation of harsh sanctions against Iran following Donald Trump's announcement that the US withdrawal from the Nuclear Deal in May 2018, as well as the tension in relations with the West towards the end of Rouhani's presidency, the direction of Iran's foreign policy once again turned to the East. Following Raisi's inauguration, it was seen that the policy of look to the East, which was supported by the conservative front in Iran, came to the fore once again. However, the look to the East policy, as implemented by the Raisi government, is faced with various constraints and impasses. This article aims to analyze the Look to the East policy through the Bounded Rationality Model, which has a place among the foreign policy analysis models. In this context, this article intends to reveal that this policy is not an absolute rational choice, but a compulsory and limited choice formed by the foreign policy decision makers choosing the most appropriate one among the limited alternatives.

Keywords: Iran, Russia, China, Look to the East, Bounded rationality model.

* Dr. Lecturer, Marmara University, Faculty of Political Science, Department of International Relations, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr, Istanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-6232-299

** Ph.D. Student, Eskişehir Osmangazi University, Department of History, Expert at IRAM, rfrzm7@gmail.com, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9981-6047.

1. Giriş

1979 İran Devrimi ile birlikte dış politika tercihlerini yoğun bir ideolojik kavramsallaştırma eksenine oturtan İran'ın en önde gelen söylemi *Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam* (Ne Şarki, Ne Garbi) olmuştur. Devrimin gerçekleştiği dönemin iki kutuplu sisteme denk gelmesi, söz konusu söylemin temel gerekçesini oluşturmaktadır. Zira burada Batı ile iki kutuptan biri olan ABD ve kapitalizm, Doğu ile diğer kutup olan SSCB ve sosyalizm kastedilmektedir (Behrooz, 1990, s. 14-15). Hatta bu doğrultuda İslam Cumhuriyeti'nin ilk Rehberi Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin söylediği şu sözler önemlidir: “Şimdi şerefli ve mazlum milletlere ve aziz İran milletine, kafir Doğu'ya veya zalim Batı'ya bağlı olmayan, ancak Allah'ın onlara bahşettiği anlayış olan bu ilahi yolda, sağlam, sebatlı ve kararlı olmalarını tavsiye ediyorum” (Institute for Compilation and Publication of İmâm Khomeinî's Works, 2017).

Devrim sırasında Humeyni ve onu destekleyenler, hem ABD hem de SSCB'yi eşit derecede kötü niyetli güçler olarak değerlendirmekteydi. Şah rejimiyle olan yakın ilişkisi sebebiyle ABD, İran Devrimi için daha büyük bir tehdit kaynağı olmuş, bu nedenle de *Büyük Şeytan* (Şeytan-ı Bozorg) olarak adlandırılmıştır. Buna karşılık, SSCB Şah ile daha sınırlı ilişki içinde olduğu için *Küçük Şeytan* (Şeytan-ı Kuçek) olarak görülmüştür. Dolayısıyla Devrim sonrasında İran için temel dış politika hedefi, Batı kapitalizmine veya Doğu sosyalizmine her türlü siyasi, ekonomik ve kültürel bağımlılığı engellemek ve yalnızca İslam'a dayanmak olmuştur (Nunan, 2020, s. 47).

Ne var ki aradan geçen kırk yılı aşkın süre zarfında İran, dış politikasının temel çerçevesini oluşturan *Ne Doğu Ne Batı* söyleminin Doğu ayağına mesafeli durmaktan vazgeçmiş, 90'lardan itibaren SSCB'nin dağılması sonrası kendini Rusya Federasyonu olarak yeniden sisteme entegre eden Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Buna sonraki yıllarda Çin de eklenmiş ve nihayet 2018'den itibaren *Doğu'ya Bakış* (Nigah be Şark) politikası adı altında İran'ın yeni dönem dış politikası Rusya ve Çin'le derinleşen ilişkiler hedefi ekseninde şekillenmeye başlamıştır.

Bu makalede İran'ın son yıllarda geliştirdiği Doğu'ya Bakış politikasının dış politika analizi yaklaşımlarından biri olan *sınırlı rasyonellik modeli* (bounded rationality model) ekseninde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Zira İran Devrimi'nden itibaren geliştirilen *Ne Doğu Ne Batı* söyle-

minden bir sapmanın oluşu ve artık Doğu yani Rusya ve Çin ile ilişkilerin derinleşmesinin makbul görünmesinin rasyonel bir tercih mi yoksa sınırlı bir rasyonellik mi içerdiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bu makalede Doğu'ya Bakış politikasının çıkmazları ve sınırlı kapasitesi ele alınarak mutlak bir rasyonel tercih olmadığı, dış politika karar alıcılarının sınırlı alternatifler arasından en uygun olanını seçmesiyle oluşan zorunlu ve kısıtlı bir tercih olduğu savunulmaktadır.

2. Dış Politika Analizi ve Sınırlı Rasyonellik Modeli

Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt dalı olan dış politika analizi (DPA), temelde dış politikanın arkasındaki karar alma süreçlerini analiz etmeye odaklanır ve devletlerin dış politika tercihlerinin dünya siyasetini etkilediğini ifade eder (Gülmez & Buhari Gülmez, 2020, s. 13). Bunu yaparken iç politika ve dış politika arasındaki bağlantıyı keskin hatlarla çizmek kolay değildir. Öte yandan devletlerin dış politikalarının belirli amaçlar ekseninde şekillenip şekillenmediği de tartışmalı bir konudur. Devletlerin dış politikalarını uzun vadeli planlar ve hedefler doğrultusunda oluşturduğunu ileri sürmek mümkün olduğu gibi, bunun aksini yani devletlerin pragmatik bir zeminde kısa süreli ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla dış politika davranışları benimsediğini söylemek de mümkündür. Ancak yaygın kanaat, devletlerin dış politikalarının önceden belirlenmiş bazı dış politika amaçlarına yönelik davranışlardan oluştuğu yönündedir (Hill, 2003). Bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik eylemlerde ise çok sayıda aktör söz konusudur ve bunların bir kısmı iç politikada, diğer kısmı ise uluslararası politikada konumlanmıştır. Buradan hareketle DPA çalışmalarına dönük çeşitli sınıflandırmalar olduğunu belirtmek gerekir. Söz gelimi Graham Allison ilk olarak 1971'de yazdığı, daha sonra Philip Zelikow'la genişlettiği *The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* adlı temel eserinde DPA'da üç ana eksen olduğunu ifade etmiştir. Bunlar, rasyonel aktör modeli, bürokratik politika modeli ve örgütsel süreç modelidir (Allison & Zelikow, 1999). Allison'ın bu sınıflandırması alanda birçok kişi tarafından benimsenmiş olmakla birlikte Walter Carlsnaes (2007)'e göre DPA çalışmalarını genel olarak iki düzey üzerinden incelemek daha uygundur: Bunlar, yapısal perspektife dayalı dış politika analizi ve aktörü açıklamaya yönelik dış politika analizi olarak gruplandırılabilir.

2.1. Yapısal Perspektife Dayalı DPA

Yapısal perspektife dayalı dış politika analizinde ön plana çıkan yaklaşımların başında realist kurama dayalı çalışmalar gelmektedir. Uluslararası siyasal sistemin temel aktörü olarak devleti gören realist yaklaşım ve uluslararası sistemi merkeze alan neorealist yaklaşım daha çok uluslararası politikayı açıklamaya yönelik olup bir dış politika kuramı olmamakla birlikte, içeriği itibariyle bu alana yönelik bir yaklaşımı da barındırmaktadır. Neorealist kurama göre, bir devletin dış politikası o devletin uluslararası sistem içerisindeki konumuna göre ve de göreceli gücüne göre şekillenir. Bununla beraber, neorealistlere göre sisteme bağlı unsurlar bir ülkenin dış politikası üzerinde doğrudan değil, dolaylı etkiye sebep olur. Fakat yine de en genel anlamıyla realist kuram merkeze devlet ve güç kavramlarını alması sebebiyle dış politika analizi çalışmalarında önemli bir yer tutar (Wohlforth, 2008, s. 32-33).

Yapısal çalışmalar arasında diğer bir yaklaşım neoliberal kuramlardır. Söz konusu bu kuramlar genel olarak bir dış politika analizi yaklaşımı olarak görülmeseler de tıpkı realist ve neorealist kuramlarda olduğu gibi içerik ve kurguları itibariyle dış politika çalışmalarında önemli bir yer tutar. Neoliberal kuramlarda devletler, uluslararası sistemin en önemli aktörleridir ve söz konusu sistem anarşik bir yapıya sahiptir. Tıpkı realistlerde olduğu gibi neoliberallere göre de devletler dış politikalarını oluştururken rasyonel tercihlerde bulunurlar. Neoliberalleri realistlerden ayıran nokta ise onların uluslararası kurumlar ve bunların yarattığı rejimlere atfettiği önemdir. Onlara göre devletler söz konusu tercihleri yaparken uluslararası kurumsal yapının dayattığı bilgi ve kurallar çerçevesinde hareket ederler, dolayısıyla dış politikaları şekillendirirken uluslararası işbirliğinden istifade ederler (Doyle, 2008, s. 59).

Yapısal dış politika analizi çalışmaları arasındaki diğer bir kuramsal yaklaşım örgütsel dış politika analizi çalışmalarıdır. Bu kuramsal yaklaşımı diğerlerinden ayıran özellik ise yapısal dış politika oluşum sürecini dışarıdan değil, içeriden unsurlara dayandırarak yani iç politikada yer alan kurumsal yapılanmanın rolünü vurgulayarak açıklamasıdır. Bu çalışmalar daha çok dış politika tercihlerinde karar alma ünitelerinin rolü konusuna odaklanmaktadır (Carsnaes, 2008). Son olarak yapısal dış politika analizi çalışmalarına dâhil edilebilecek diğer bir yaklaşım sosyal konstruktivizmdir. 1980'li yılların sonlarından itibaren esas itibariyle siyasal analiz yaklaşımı

olarak belirmeye başlayan konstrüktivist yaklaşımlar, zamanla uluslararası ilişkiler disiplini ve dış politika analizi alanında da benimsenmiş olup, uluslararası ilişkileri anlama konusunda yeni bir çerçeve önermeye başlamış ve günümüze kadar gelen tartışmalar üzerinde etkili olmuştur (Adler, 2007). Buna göre, uluslararası ilişkiler insan davranışları ve bilincinden bağımsız değildir, aksine bu ilişkiler bütünüün kuralları ve uygulamaları insanların karşılıklı etkileşimi ile oluşur. Bu bağlamda konstrüktivist bakış açısına dayalı dış politika analizi çalışmaları normlar, değer esaslı ortak paylaşılan beklentiler ve kimlik gibi sosyo-kültürel kavramlara dayalıdır. Ayrıca aktör ile yapı arasında hangisinin diğerini ürettiği veya belirlediği konusunda bir tercih yapılması zorunluluğu yoktur. Sosyal hayattakine benzer bir şekilde dış politika da daimi bir şekilde kendini yeniden inşa etmektedir. Dolayısıyla dış politika sabit değildir; aksine kendini sürekli yenilemektedir (Kubalkova, 2001).

2.2. Aktörü Açıklamaya Yönelik DPA

Aktörü açıklamaya yönelik dış politika analizi çalışmaları yapısal dış politika çalışmalarında olduğu gibi kendi içerisinde farklı bakış açılarına sahiptir. Bunlardan birisi bilişsel ve psikolojik unsurlara dayalı dış politika çalışmalarıdır. Realist ve neoliberal kuramlarda ön plana çıkan rasyonel tercih kavramının aksine, bilişsel ve psikolojik yaklaşımı benimseyenlere göre bireyler farklı görüşlere ve bunların etkisi altına girmeye açık bir yapıya sahiptir ve bu da onların dış politika kararlarını etkilemektedir. Bireyin davranışlarının ve eylemlerinin, kendi ortamını nasıl tanımladığıyla bağlantılı olduğu göz önüne alındığında, dış politikada liderlerin veya üst düzey dış politika elitlerinin kişisel algılamalarının önemi ortaya çıkar. Ayrıca bu yaklaşıma göre dış politika yapımı bireyler tarafından öğrenilen ve geliştirilen bir süreçtir (Tayfur, 2005, s. 96).

Aktörü merkeze alan dış politika çalışmalarında önemli bir yere sahip olan diğer bir yaklaşım da bürokratik siyaset yaklaşımıdır. Yapısal dış politika analizi çalışmaları arasında kabul edilen örgütsel dış politika analizi ile benzerlik taşımakla birlikte burada ön plana çıkan husus dış politika yapım sürecinde bürokrasinin oynadığı roldür. Bu perspektife dayalı çalışmalar, dış politika yapım süreçlerinde üst düzey siyasetçilerden ziyade bürokratların etkin olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla dış politikanın oluşması ve uygulanması süreçlerinde bürokrasi oldukça önemlidir (Hudson, 2005).

Liberal veya diğer adıyla sosyal aktör yaklaşımı, bir başka dış politika analizi bakış açısını oluşturur. Bu bağlamda üç husus ön plana çıkar: Birincisi siyasal kurumlar üzerinde sosyal aktörlerin etkisi büyüktür. İkincisi, ulusal çıkar kavramı belli bir sosyal grubu temsil eder. Üçüncüsü, uluslararası sistem içerisindeki devletlerin davranışları karşılıklı bağımlılık arz eder ve diğer devletlerin tercihlerinin belirlenmesine göre oluşur. Dolayısıyla dış politika oluşumu sosyo politik bir içeriğe sahiptir (Moravcsik, 1997).

Son olarak, aktörü merkeze alan dış politika analizi çalışmaları arasında sayılabilecek diğer bir yaklaşım da aktör davranışlarını yorumlamaya odaklanan çalışmalardır. Bu çalışmalarda ön plana çıkan husus, dış politika oluşumunda rasyonel karar alma ögesinden çok sebebe dayalı karar alma ögesinin belirleyici olduğu esastır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda varsayılan husus, herhangi bir devletin dış politikası şekillenirken karar alıcıların gösterdikleri gerekçeler ve bunlara bağlı yaptıkları tercihler olmasaydı, söz konusu dış politika davranışlarının başka bir doğrultuda olacağı yönündedir (Carlsnaes, 2007).

2.3. Sınırlı Rasyonellik Modeli

DPA'ya dair yukarıda değinilen farklı teori ve kavramlar arasında ön plana çıkan konulardan birisi, uluslararası ilişkilerde temel aktör olarak kabul edilen devletin rasyonel bir karar alıcı olup olmadığı sorusunun gündeme gelmesidir. Bu noktada karşımıza aktörü açıklamaya dönük DPA'nın bir uzantısı olarak karar alıcıların kararları nasıl ve neye dayandırarak aldıklarını ve karar alma süreçlerini inceleyen modeller çıkmaktadır. Bunlar arasında en çok gündeme gelen ise rasyonel karar verme modeli ve ona bir çeşit eleştiri şeklinde ortaya çıkmış olan sınırlı rasyonellik modelidir. Bu her iki modele değinmeden önce esasen teori ve model arasındaki farkı belirtmekte fayda vardır.

Çoğu zaman teori ve model ifadeleri neredeyse birbirinin yerine kullanılır ve aslında kimi noktalarda örtüşürler. Teori için en genel şekliyle bir olayı açıklamak için sunulan genel bir ilke veya ilkeler bütünü ve kanıtlanmamış bir varsayım şeklinde tanımlar yapmak mümkündür. Bu tanımlar, teorilerin genellikle yüksek düzeyde soyut düşünceyle ilgili olan geniş ilkeler toplamı olduğunu gösterir. Model ise doğrudan gözlemlenemeyen bir olguyu görselleştirmeye yardımcı olmak için kullanılan bir tanım veya

benzetme olarak açıklanabilir. Örneğin haritalar, gerçekliği yani bir şehrin sokaklarını temsil ettikleri için mükemmel bir model biçimidir (Furlong, 2005, s. 8). Bu noktada bir teori ve model arasındaki en temel fark nedir sorusu karşısında şunu söylemek mümkündür. Bir modelin genel olarak doğru olup olmadığı önemli değildir, belirli bir modelin belirli bir soruna yardımcı olup olmadığı önemlidir. Eğer öyleyse onu kullanırız ve değilse kullanmayız. İkincisi, modeller, ayrıntılı teorik bilgiyi almamıza ve daha hızlı anlamlandırabileceğimiz bir basitlikte durumu kavramamıza yardımcı olur (Robert & Bolton, 1996, s. 9).

Buradan hareketle Uluslararası İlişkiler disiplini çatısı altında gelişen teorik çalışmalardan destek alarak DPA kapsamında karşımıza sıklıkla çıkan rasyonel karar verme modelinden bahsetmek uygun olacaktır. Her ne kadar dış politika analizinde son yıllarda karar alma süreçlerine odaklanan çok sayıda alternatif model ortaya çıkmışsa da rasyonel aktör modelleri önemini korumaya devam etmektedir. Sosyal bilimlerde ilk olarak İktisat alanında kullanılan bu model, 1950'lerden itibaren Uluslararası İlişkiler disiplininde de kullanılmaya başlamış ve böylelikle DPA çalışmalarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda rasyonel karar verme modelinin odak noktasını, devletlerin dış politika davranışlarını oluşturan kasıtlı eylemlerin faillerinin yani dış politika karar alıcılarının bu eylemleri gerçekleştirme nedenlerini açıklama çabası teşkil etmektedir. Öte yandan insan eylemlerini, onlara neden olan akıl yürütme süreçleri açısından açıklamak için, genel olarak insanların makul olduğunu varsaymak gerekir. Faillerin makul olduğunu varsaymadıkça, failin psikolojik durumları hakkında yapılabilecek yorumların bir sınırı olmayacaktır. Dolayısıyla rasyonel karar verme modellerindeki temel varsayım karar alıcıların makul insanlar olduğudur (Jonge, 2012, s. 8).

Rasyonel karar verme modeli, insanların günlük hayatta kayıpları en aza indirirken kazancı en üst düzeye çıkarmaya çalıştıkları varsayımına dayanır. Tercihler farklı şekillerde olabilir. Kesin tercih, bir seçeneği alternatifine tercih ettiğiniz anlamına gelir. Zayıf bir tercih, en azından asgari bir sonuç için bir tercihiniz olduğu anlamına gelir. Son olarak, mevcut seçenekler arasında bir tercihiniz yoksa konu karşısında tamamen kayıtsız kalırsınız. Bu durum devletler için de geçerlidir. Rasyonel karar verme modellerine göre devletlerin dış politika karar alıcıları da fayda veya değeri maksimize eden kişilerdir. Buna göre, kusursuz bilgi sağlandığında

karar alıcılar devletin çıkarlarına göre hareket eder ve faydayı maksimize etmek için eyleme geçerler. Yani stratejik olarak belirli amaçlarla beklenen faydayı en üst düzeye çıkarmak için belirli eylemleri seçen rasyonel karar alıcılar devletleri yönetir (Stewart, 1993).

Buradan hareketle rasyonel karar verme modelinin şu varsayımlara dayanıldığını ifade etmek mümkündür: Devletler, başkalarının çıkarları için değil, kendi çıkarları için rasyonel olarak hareket eder. Devletler, kazançlarını maksimize etmeye ve kayıplarını minimize etmeye çalışırlar. Devletler, tercihlerini belirlemek ve rasyonel analizini yapmak için yeterli bilgiye sahiptir. Devletlerin tercihleri doğaları gereği değişkendir. Zira koşullar değiştikçe devletlerin tercihleri de değişebilir. Burada odak noktası, karar alıcıların makul kişiler olması ve bu çerçevede her daim devletlerin çıkarlarını hesap ederek kar zarar hesabı içinde kararlarını gözden geçirme esnekliğine sahip kişiler oluşudur.

Rasyonel karar verme modelinde karar alıcının önünde dört aşamalı bir süreç olduğunu belirtmek gerekir. Bunların başında öncelikli olarak karar alıcının karşı karşıya kalınan sorunu tanımlaması gelmektedir. İkinci aşamada, bu sorunun çözülmesi ile ne gibi bir sonuca varılmak istendiğinin çerçevesinin net bir şekilde çizilmesi gelmektedir. Üçüncü olarak istenilen sonuca ulaşmak için tercih edilebilecek farklı seçenekler var ise her bir potansiyel tercihin olası sonuçlarının değerlendirilmesi gerekir. Son olarak ise faydalı sonuç getireceği düşünülen seçeneğin tercih edilmesi durumunda bundan elde edilecek katma değeri en üst düzeye çıkarmak için ne gibi yolların mümkün olduğuna odaklanılması ve bununla ilgili en rasyonel kararın alınması gelmektedir (Levy, 1997, s. 88-92).

Rasyonel karar verme modeli, bir dış politika eyleminin arkasındaki amaç ve niyetleri anlamak için faydalı olabilir. Bununla birlikte, bu model de eleştiriye açık alanlar bırakmıştır. Zira karar alıcıların eksik bilgi olduğunda ne gibi durumlar ile karşı karşıya kalacağı modelde yeterince yer almamaktadır. İlâveten, rasyonellik kavramı sübjektif bir yaklaşıma sahiptir. Ayrıca model rasyonel karar vermeyi engelleyebilecek faktörleri hesaba katmamaktadır. Tüm bu eleştirilerden hareketle *sınırlı rasyonellik modeli* rasyonel tercih modeline alternatif bir şekilde ortaya çıkmıştır. İlk olarak Herbert Simon (1985, s. 294)'un 1957'de *Models of Man* başlığı altında makalelerinden oluşan bir koleksiyon yayınlamasıyla literatüre giren sınırlı rasyonellik modeline göre, insanlar sınırlı bir rasyonelliğe sahiptir. Hem

dışsal etkiler hem de karar vericinin kapasitesinin yarattığı kısıtlamalar dâhilinde ortaya çıkan davranış sonucu, sınırlı rasyonellik durumu ortaya çıkmaktadır.

Rasyonel karar verme modelinin bir eleştirisi olarak ortaya çıkan sınırlı rasyonellik modeli, iktisat disiplininin varsayım ve tûmdengelim özelliklerinden ziyade bilimsel gözleme dayanmaktadır ve bir insan seçimi teorisinin olumlu yönlerini ifade etme girişimidir. Rasyonel karar verme modeline karar alıcının her türlü bilgiye sahip olduğunu varsayarken sınırlı rasyonellik modeli, bunun böyle olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre karar alıcılar, üzerine karar alınacak konu ile ilgili çoğu zaman tüm bilgilere sahip değildir. Dolayısıyla karar alma süreçlerine dahil olması gereken birçok bilgi noksan olduğundan süreçler karmaşık dünyayı her zaman doğru anlamlandıracak şekilde işlememektedir. Bu noktada Simon (1957, s. 279), karar alıcıların karmaşık durumlarda rasyonel kararlar aldığı iddiasını yetersiz görmektedir. Zira tam teşekküllü bir şekilde bilgiye ulaşmak çoğu zaman yüksek maliyete sebep olur. Bu da karar alıcıların birçok zaman katlanmadığı bir maliyettir. Dolayısıyla karar alıcılar, bu maliyeti göze almadığından alternatif tercihleri değerlendirmeye odaklanmak yerine pragmatik tercihlere yönelirler. Bu da aslında alınan dış politika kararlarının birçok zaman sınırlı bir rasyonellik barındırmasına sebep olur (Simon, 1957, s. 262–263).

Buradan hareketle sınırlı rasyonellik modelinin dört temel prensibe dayanıldığını söylemek mümkündür. Bunlar, amaçlanan rasyonelite ilkesi, adaptasyon ilkesi, belirsizlik ilkesi ve takas ilkesidir. Amaçlanan rasyonelite ilkesine göre, insanlar hedef odaklıdır. Ancak karşılaştıkları çevrenin karmaşıklığı nedeniyle genellikle bu niyeti gerçekleştiremezler. Bu bağlamda amaçlanan rasyonelite ilkesine göre, karar alıcıların amaca yönelik davranışlarına bakmamız ve bilişsel ve duygusal yapılarının aynı anda hedefe yönelik davranışı nasıl teşvik edip engellediğini araştırmamız gerekir. Bu ilkeye göre, mantıklı düşünmeye müdahale edebilecek duygular ve kalıntılar karar alma sürecini etkiler. Adaptasyon ilkesine göre, insan düşüncesi temelde rasyoneldir fakat bir karar alırken gerekli zamana ihtiyacı vardır. Bir karar alıcı bir soruna ne kadar çok zaman harcarsa, konunun özüne yaklaşma olasılığı o kadar yüksektir. Sınırlı zaman olduğunda ise karar alıcı karşı karşıya olduğu sorunları kendi düşünce sistemine adapte etmek zorunda kalır ve sorunun özünden ister istemez uzaklaşır. Belirsizlik ilke-

sine göre, bir karar alıcı için bir karar sürecinde ve onun sonucunda ortaya çıkacak çıktılarda adı konmamış çok sayıda belirsizlik vardır. Dolayısıyla bu da rasyonel bir karar almayı sınırlı hale getirir. Son olarak takas ilkesine göre karar alıcılar, bir karar aşamasında bir hedefi diğerine karşı tercih etmekte çok zorlanır. Bu da bir hedefin diğer başka bir hedefle takas edilmesi anlamına gelir ki bu da alınan kararın her zaman en doğru karar olmamasının bir başka boyutunu gösterir (Jones, 2002, s. 272-274).

3. İran'ın Doğu'ya Bakış Politikası

Tarihsel olarak Doğu'ya Bakış politikası İran'ın Batı ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve ABD ve AB'nin İran'a karşı kapsamlı yaptırımlar uygulamaya başlamasından sonra İran dış politikasının gündemine oturmuştur. Ekber Haşimi Rafsanjani (1989-1997) ve Muhammed Hatemi'nin (1997-2005) cumhurbaşkanlıkları döneminde Batı ile normalleşmeye yönelik girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması, dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un 2003 yılında İran'ı şer eksenli olarak tanımlaması ve nükleer meseleler konusunda İran üzerinde artan Batı baskısı, Doğu'ya Bakış politikasının İran dış politika gündemine kalıcı olarak yerleşmesinde etkili faktörler olmuştur. Doğu'ya Bakış politikası ilk kez İran'ın kapsamlı yaptırımlara maruz bırakılarak uluslararası sistemden izole edildiği Mahmud Ahmedinejad döneminde (2005-2013) uygulama safhasına geçmiştir. Ahmedinejad hükümeti, İran'ın maruz kaldığı tecrit ve yaptırım baskısını kırmak amacıyla Çin ve Rusya'nın yanı sıra Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerin güçlendirilmesini en önemli dış politika hedefi olarak belirlemiştir (Pirselami, 2016, s. 21-22).

Hasan Ruhani'nin 2013 yılında göreve gelmesiyle birlikte izlediği *Batı ile yapıcı angajman politikası* kapsamında Doğu'ya Bakış politikasının Batı'yı dengeleme yönü ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Doğu'ya Bakış politikası Batı ile yüzleşmekten ziyade Batı'yı dengelemek şeklinde uygulanmıştır. Ruhani'nin cumhurbaşkanlığının sonlarına doğru Batı ile ilişkilerde yaşanan gerilim ve Donald Trump'ın Mayıs 2018'de Nükleer Anlaşma'dan çekilerek İran'a karşı sert yaptırımlar uygulamasıyla İran dış politikasının yönü bir kez daha Doğu'ya dönmüştür. Devrim Rehberi Ali Hamaney 2018 yılında yaptığı bir konuşmada "Bugün dış politikada önceliklerimizden biri Doğu'yu Batı'ya, komşuları uzak ülke ve milletlere

tercih etmektedir” sözleriyle İran’ın dış politika yönünü belirlemiştir (Official Web Site of Khamenei, 2018). Muhafazakâr kökenli İbrahim Reisi’nin Ağustos 2021’de görevi Ruhani’den devralmasıyla birlikte Batı ile yapıcı angajman yaklaşımı tamamen terk edilerek Doğu’ya Bakış politikasının yeniden ön plana çıktığı görülmüştür.

3.1. İbrahim Reisi Hükümeti ve Doğu’ya Bakış Politikası

Devrim Rehberi Ali Hamaney görev süresi sona eren Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve kabinesi ile 28 Temmuz 2021’de yaptığı son görüşmede “yeni göreve gelen yönetimin Batılılara güvenmenin işe yaramadığını öğrenmesi” gerektiğini vurgulamıştır (Vahdat & Gambrell, 2021). Hamaney’in bu sözleri İran dış politikasında yeni bir Doğu’ya Bakış politikasının işaretleri olarak yorumlanmıştır. Nitekim İbrahim Reisi İran’ın yeni cumhurbaşkanı olarak ilk yurtdışı ziyareti için 6 Eylül 2021’de BM Genel Kurulu toplantısının gerçekleştiği New York yerine Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Zirvesinin yapıldığı Duşanbe’yi seçmiştir (Yazdanshenas, 2021). Toplantıda yaptığı konuşmada “Dünyanın tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru ilerleyen yeni bir döneme girdiğini” savunan Reisi, Duşanbe’den dönüş yolunda selefi Ruhani’yi Batı bağımlısı olmakla suçlamıştır (Motamedi, 2021). İran Dışişleri Bakanı Emir Abdullahiyan’ı 14 Ocak 2022’de Pekin’e gönderen Reisi, 19 Ocak’ta Rusya Devlet Başkanı Putin’in daveti üzerine Moskova’ya gitmiştir. Çeşitli tartışma ve eleştirileri beraberinde getiren Reisi’nin iki günlük Rusya ziyareti müesses nizama yakın medya tarafından iki ülke ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Devrim Rehberi Ali Hamaney’in uluslararası ilişkiler danışmanı Ali Ekber Velayeti, Reisi’nin Doğu’ya Bakış politikası kapsamında önemli adımlar attığını ifade ederek Rusya ziyaretini İran’ın Doğu’ya Bakış politikasının bariz bir örneği olarak nitelendirmiştir (DW, 2022). Reisi’nin göreve başlamasından bu yana geçen yedi aylık sürede ŞİÖ üyeliği, Çin ve Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan adımlar, İran’ın Doğu’ya Bakış politikasına yönelik ciddiyetinin işaretleri olarak görülmektedir.

Reisi yönetimi ve temsil ettiği muhafazakârlar, ABD ve müttefiklerinin, İran’ın bölgesel gücünü ve etkisini mümkün olan her şekilde sınırlamaya çalışan bir strateji izlediğine inanmaktadır (Jamaran, 2022). Buna göre son kırk üç yılda İran’a karşı elindeki tüm baskı araçlarını kullanmaktan çekin-

meyen ABD, aynı strateji doğrultusunda halihazırda ekonomik yaptırımları İran'a karşı bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre ABD her ne kadar masaya otursa da İran'a karşı baskı stratejisinden vazgeçmeye hazır değildir. Dolayısıyla öncelikli hedef, İran'a karşı düşmanca tutumundan vazgeçmeye niyetli olmayan Batı ile ilişki kurmaya çabalamaktan ziyade yakın gelecekte küresel ekonomik kalkınma ve dönüşümün itici gücü olması beklenen Doğu ile ilişkileri geliştirmek olmalıdır. Başta Çin ve Rusya olmak üzere Doğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi Batı'nın baskılarına karşı koymanın yanı sıra İran'ın, 3 milyar nüfuslu bir pazara erişimini sağlayacaktır (Farsnews, 2022a). Bu bağlamda Reisi hükümetinin göreve gelmesinin ardından ŞİÖ'ye üyelik, yetkililerin Çin, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Rusya, Katar ve Umman ziyaretleri ve bu ülkelerle yapılan anlaşmalar, İran'ın petrol satışındaki artış, komşu ülkelerle gelişen ticari ilişkiler, petrol dışı ihracatın artması Doğu'ya Bakış politikasının meyveleri olarak görülmektedir (Farsnews, 2022b).

3.2. Doğu'ya Bakış Politikasına Yönelik Eleştiriler

Doğu'ya Bakış politikası genel olarak İran'daki üç büyük siyasi akımdan biri olan muhafazakâr cephe tarafından desteklenmektedir. İran'da reformcu kesimler Doğu ile ilişkileri önemli görmekle birlikte esas olarak Batı ile ilişki kurmaya odaklanmaktadır. Muhafazakâr kökenli Reisi ve taraftarları Doğu'ya Bakış politikası kapsamında atılan adımları stratejik bir başarı olarak sunarken ılımlı ve reformistlerden oluşan muhalif cephe sadece Doğu'ya odaklanmanın İran'ı Rusya ve Çin'e bağımlı hale getireceği eleştirisinde bulunmaktadır (Farsnews, 2022c). İran'ın dış politikada tamamen ne Doğu ne Batı'ya endeksli olmayan dengeli bir politika izlemesi gerektiğini savunan reformculara göre Doğu'ya Bakış politikası ancak Batı ile yapıcı ve orantılı bir denge oluşturacak şekilde uygulanırsa ulusal çıkarı hizmet edebilir (Khabaronline, 2022). Bunun dışında ideolojik bir perspektifle Doğu'ya yönelmek sadece Rusya ve Çin gibi ülkelerin çıkarlarına hizmet etmekte ve İran'ın giderek bu ülkelere bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır (Iranintl, 2022).

Doğu'ya Bakış politikasını eleştirenlerin temel argümanlarından biri, İran'ın Çin ve Rusya'yı stratejik bir ortak olarak görmesine karşılık bu

ülkelerin İran'ı Batı'ya karşı bir dış politika aracı olarak gördükleri yönündedir (Emiri & Henar, 2019, s. 76-78). Bu argüman hassas konularda her iki ülkenin hiçbir zaman İran'dan yana tavır almadıkları örnekleriyle desteklenmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin daimî üyeleri olarak Rusya ve Çin, geçmişte İran'ın nükleer programıyla ilgili yaptırım kararlarını engellemedikleri gibi İran aleyhine olan birçok kararın çıkmasına öncülük etmişlerdir. Bu anlamda Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgal etmesini takip eden dönemde halihazırda Viyana'da İran ve P4+1 ülkeleri arasında devam eden nükleer müzakerelerin tıkanmasına sebep olacak şekilde müzakere dışı taleplerde bulunması, reformcular tarafından Moskova'nın İran'ı Batı'ya karşı bir dış politika aracı olarak kullandığının en bariz örneği olarak gösterilmiştir (Khabaronline, 2022). Aynı şekilde Çin'in de İran'ın yaptırımları aşma çabaları karşısında pasif bir rolü tercih etmesi, Pekin'in Batı ile ilişkilerini İran için riske atmayacağını göstermiştir. Öte yandan Çin ile Mart 2021'de imzalanan 25 yıllık kapsamlı stratejik anlaşmaya rağmen bu ülkenin İran ekonomisinde geniş çapta yatırımlar yapması, kalkınma programları geliştirmesi henüz mümkün olmamıştır. Benzer şekilde Rusya 20 yıllık stratejik anlaşma imzalamaya yönelik İran tarafından gelen talepleri görmezden gelmeye devam etmektedir. Bu hususlar ışığında İran'ın Doğu'ya Bakış politikasının uzun vadede ne stratejik ne de ekonomik düzeyde İran'ın çıkarına uygun olmayacağı yönünde görüşler bulunmaktadır.

Doğu'ya bakış konusunda muhafazakârlar ile reformcular arasındaki temel fark, reformcuların Doğu'ya Bakış'ı Batı'yı dengeleme stratejisi olarak görmeleri, muhafazakârların ise Doğu'ya Bakış'ı Batı ile yüzleşme stratejisi olarak uygulamalarıdır. Reisi hükümetinin benimsediği bu yaklaşımın temel sorunu, politikanın uygulanış şeklinin ülkeyi Batı'dan tamamen izole olmaya sevk etmesidir. Uluslararası sistemin mevcut gerçekleriyle uyuşmayan bir yaklaşım ne stratejik düzeyde ne de ekonomik düzeyde İran'ın çıkarına olamaz. Doğu'ya Bakış politikasının Batı'yı dengelemek amacıyla uygulandığı Ruhani döneminde başarılı sonuçlar elde edildiğini söylemek mümkündür. Zira İran'ın hem Doğu hem Batı ile ilişkilerinde niteliksel bir değişime yol açan 2015 Nükleer Anlaşmasının imzalanması sürecinde Doğu, Batı karşısında bir denge unsuru olarak kullanılmıştır.

3.3. Doğu'ya Bakış Politikasının Sınırlılığı

Sınırlı rasyonellik modeli, bir devletin karar alıcılarının her durumda rasyonel karar almasının mümkün olmadığına altını çizerek, bunu dört prensip ekseninde değerlendirmiştir. Bu dört ilke üzerinden İran'ın Doğu'ya Bakış politikası incelendiğinde söz konusu politika tercihinin sınırlı bir rasyonellik içerdiğini belirtmek mümkündür. Çin ve Rusya ile ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine çıkarılmasını hedefleyen Doğu'ya Bakış politikası her düzeyde çeşitli çıkmaz ve sınırlamalarla karşı karşıyadır. Bu sınırlamalar uzun vadeli kalkınmanın temel stratejisi olarak görülen İran'ın Doğu'ya Bakış politikası için iyimser olmayı engellemektedir.

Amaçlanan rasyonellik ilkesi üzerinden konuya bakıldığında, İran'ın Doğu'ya Bakış politikasının temel hedefinin ABD'nin baskısı karşısında Çin ve Rusya'nın desteğini alarak bir denge siyaseti gütmek olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bu noktada karar alıcıların bu amaca yönelik dış politika tercihinde bilişsel ve duygusal durumlarının bu tercihi yönlendirdiği görülmektedir. Zira İran'ın ABD karşısında bu iki devletle yoğun işbirliği yaparak karşıt bir kutup oluşturma ve ABD'nin politikalarını etkisiz bırakma hedefi karşısında gerek Çin'in gerek Rusya'nın aynı amacı taşımadığı görülmektedir.

Öncelikle Çin'in ekonomik büyüme ve kalkınmayı sürdürmek için başta ABD olmak üzere birçoğu İran'ın hasmı olan Batılı ve Körfez ülkeleriyle işbirliğini sürdürmesi söz konusudur. İlaveten Trump döneminde başlatılan ticaret savaşları ve iki ülke arasındaki siyasi gerilimlere rağmen 2021 yılında Çin'in ABD ile olan ticaret hacmi %28,7 artarak 755,6 milyar dolar ulaşımıştır. Çin gümrük verilerine göre Çin'in ABD ile olan ticaret fazlası 2021 yılında 396,5 milyar dolar olmuştur (Global Times, 2022). Bu rakam Çin'in İran ile olan yıllık yaklaşık 15 milyar dolarlık ticaret hacmiyle mukayese edilemeyecek kadar büyüktür (Financial Tribune, 2022). Dolayısıyla Çin, ABD ile ekonomik ilişkilerini riske atmamak için İran'la olan yakınlığı konusunda dikkatli olmak zorundadır. Nitekim Çin, ABD ile siyasi gerilim yaşadığı bir dönemde olmasına rağmen Trump'ın İran'a uyguladığı yaptırımlara uyararak İran ile ticaretini önemli ölçüde azaltmıştır. Çin Gümrük İdaresi tarafından 23 Nisan 2020'de yayımlanan verilere göre ABD'nin KOEP'ten çekilerek İran'a karşı yaptırım uygulamaya başlamasına paralel olarak Çin'in İran'dan petrol ithalatı %89'luk bir düşüş yaşamıştır (Batmanghelidj, 2020). Ayrıca önemli Çinli devlet işletmeleri-

nin ABD yaptırımları başlar başlamaz İran'daki yatırımlarını geri çektiği görülmüştür (Marketwatch, 2019).

Öte yandan Çin'in son yıllarda Orta Doğu'da artan angajmanı ve Suudi Arabistan, BAE ve İsrail gibi İran'ın bölgesel rakip ve düşmanlarıyla yakın ilişkileri İran-Çin ilişkilerinde diğer önemli sınırlayıcı bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Çin, İran'ın Körfez'deki geleneksel hasımları Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail ile kapsamlı işbirliği anlaşmalarına sahiptir. Örneğin Çinli firmaların 2013'ten beri Körfez ülkeleriyle imzaladıkları yatırım ve inşaat sözleşmelerinin değeri 123 milyar doları bulmuştur (Molavi, 2019). Suudi Arabistan, Çin'in en büyük petrol tedarikçisi konumundadır (Arabnews, 2022). Ayrıca Çin 2016'da Suudi Arabistan ile ikili ilişkileri kapsamlı stratejik ortaklığa yükseltmeyi öngören mutabakat zaptı imzalamıştır (The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2016). Aynı yıl iki ülke arasında ikili ilişkileri derinleştirmekten sorumlu bir komite kurulmuştur. Aynı şekilde Temmuz 2018'de BAE ile ikili ilişkileri kapsamlı ortaklık seviyesine çıkarmaya yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır (Office of the Commissioner of the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2018). Çin aynı şekilde son on yılda limanlar, demiryolları ve yüksek teknoloji alanlarına yatırım yaparak İsrail ile bağlarını güçlendirmiştir (Huang, 2018). Çin'in İran'ın hasmı olan bu ülkelerle son yıllarda geliştirdiği ilişkiler (Alperen, 2019, s. 23), bölgede herhangi bir ülkeyle müttefiklik ilişkisi geliştirmekten ziyade dikkatli bir denge politikası yürütmeyi tercih ettiğini göstermektedir.

Adaptasyon ilkesi kapsamında İran'ın Doğu'ya Bakış politikası değerlendirildiğinde burada karşımıza kısıtlı zaman içinde bu politik tercihin yapılması durumu çıkmaktadır. Zira İran'ın 2015'te uluslararası toplum ile Nükleer Anlaşma imzalamadaki temel amacı, dış politikayı çeşitlendirmeyi hedeflemesi ve tek yönlü bir dış politika tercihi yapmak istememesiydi. Ancak ABD'nin 2018'de anlaşmadan çekilme kararı alması, devamında da İran'a baskıyı giderek artırması İran'ı mecburi bir arayışa soktu. Bundan dolayı da İran, uzun süreli bir strateji geliştirmek için yeterli bir zamana sahip olamadı. Dolayısıyla adaptasyon ilkesinin vurguladığı yeterli zaman içinde bir dış politika kararı alamama durumu İran'ın Doğu'ya Bakış politikasında sınırlı bir rasyonellik yaratmaktadır.

Belirsizlik ilkesi üzerinden Doğu'ya Bakış politikası incelendiğinde burada da İran'ın bu politikanın hayata geçmesiyle beraber karşı karşıya kal-

dığı muğlaklık ön plana çıkmaktadır. Özellikle Rusya ile olan ilişkilerde bu durum net bir şekilde görülmektedir. İkili ilişkilerde on yıllardır süregelen iniş çıkışa rağmen Rusya, Doğu'ya Bakış politikası kapsamında stratejik bir ortak olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda İran'ın Rusya ile ekonomik, askeri ve teknoloji alanlarındaki işbirliğinin stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmesi hedeflenmektedir. Ne var ki Doğu'ya Bakış politikasının çıktılarının bu hedefle örtüşmediği görülmektedir. Öncelikle her iki ülkenin de enerji zengini olması sebebiyle karşılıklı ekonomik işbirliği hedefi gerçekleşmemektedir. Son yıllarda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yoğun çabalara rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi İran resmi verilerine göre hala 4 milyar doların altındadır (IRNA, 2021). Bu rakam ABD yaptırımlarının uygulanmaya başlandığı 2018-2019 yıllarında 2 milyar doların altına inmiştir. Rusya'nın yıllık 240-270 milyar dolarlık ithalat pazarında İran'ın payı yaklaşık bir milyar dolar civarındadır (Ecoiran, 2021).

Diğer taraftan askeri açıdan da Rusya'nın İran'la kapsamlı işbirliğine girmesinin önünde benzer engeller bulunmaktadır. Bu kapsamda ilk akla gelen Rusya'nın Körfez'e yönelik izlediği denge politikasıdır. Rusya'nın Körfez politikası bölgesel aktörler arasındaki rekabetten yararlanan bir denge politikasına dayanmaktadır. Körfez bölgesinde başat bir gücün ortaya çıkmasını istemeyen Rusya açısından en elverişli durum bölgede statükonun korunmasıdır. Nitekim İran'a yönelik BM silah ambargosunun Ekim 2020'de kalkmasına rağmen Rusya, İran'a silah satışı yapmamıştır (Iranian Diplomacy, 2022). İki ülke arasında 2007 yılında S-300 satışına ilişkin anlaşma imzalanmasına rağmen Rusya, İsrail ve bazı Körfez ülkelerinin talepleri doğrultusunda bu silahların teslimatını uzun yıllar geciktirmiştir. Yine teknolojik ve endüstriyel olarak Rusya'nın İran'ın taleplerini karşılayacak düzeyde olmadığı, kendisinin Batı'ya bağımlı olduğu bilinen bir husustur. Son olarak her iki ülkenin zengin doğal gaz ve petrol yataklarına sahip olmaları iki ülkeyi stratejik ortaktan ziyade uzun vadede potansiyel iki rakip yapmaktadır. Rusya, İran'ın doğalgaz ve petrol piyasasındaki payının artmasını kendi çıkarları açısından bir tehdit olarak değerlendirmektedir.

Son olarak takas ilkesi üzerinden İran'ın Doğu'ya Bakış politikasına baktığımızda, İran'ın bu politika üzerinden ekonomik ve sosyal kalkınma hedefine, alternatif başka politikalarla daha etkili bir şekilde ulaşmasının mümkün olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu noktada İran'ın Eylül

2021’de Rusya ve Çin’in desteği ile üye olarak kabul edildiği ŞİÖ’nün İran’ın ekonomik hedeflerine ulaşmada etkin bir mecra olup olmadığına bakmak gerekir. Zira İran’ın önünde Avrupa ülkeleri ile sorunları gidermeye yönelmek ve böylelikle Avrupa Birliği (AB) ile ekonomik ilişkileri artırmak da alternatif bir seçenektir. Bu bağlamda İran için ŞİÖ üyeliği mi yoksa AB ile ilişkileri iyileştirmek mi daha iyi bir tercih diye sorduğumuzda ekonomik ve finansal konularda ŞİÖ’nün, AB gibi net bir yönetim mekanizması olmadığını ifade etmek gerekir. Ayrıca ŞİÖ mali konularda da belirli bir mekanizma tanımlamamıştır. ŞİÖ üyelerinin, AB üyeleri gibi ortak bir para birimi veya yönetim organı da bulunmamaktadır. ŞİÖ’nün henüz bir kalkınma bankası kurulmamıştır ve bankacılık işlemleri için belirli bir mali yapı belirlenmemiştir (Alimov, 2018). Örgüt içindeki rekabet, ŞİÖ’nün ekonomik ve politik konulardaki potansiyelini kullanmasını engellemektedir. Öte yandan ŞİÖ ile ilgili eksik kalan bu hususların hepsinin AB şemsiyesinde sağlanmış olması, İran için alternatif bir hedef olan AB ile ilişkileri yeniden tesis etmenin aslında takas ilkesi üzerinden bakıldığında daha iyi bir seçenek olmasını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla sınırlı rasyonellik modeli açısından bakıldığında tercih edilen bu hedefin esasen alternatifinin olduğu ve bunun pek çok bakımdan daha rasyonel bir tercih olduğunu söylemek mümkündür.

4. Sonuç

Çıkış noktası *Ne Doğu Ne Batı* söylemi olan İran’ın son yıllarda geliştirdiği Doğu’ya Bakış politikasını pek çok açıdan ele aldığımızda bunun mutlak bir rasyonel tercih olmadığı, aksine sınırlı bir rasyonellik içerdiği görülmektedir. Kısıtlı bir zamanda, özellikle ABD’nin yoğun baskısının etkisiyle birçok belirsizliği göğüslemek suretiyle bu politik tercihin yapıldığı net bir şekilde görülmektedir. Bu noktada İran’daki dış politika karar alıcılarının Doğu’ya Bakış politikasını tercih etmek suretiyle Batı ile rekabet içerisinde olan Çin ve Rusya gibi ülkelerin desteğini almak, böylelikle Batı ve özellikle ABD’nin küresel hegemonyasıyla yüzleşmek istediği görülmektedir. Bu yaklaşım Çin ve Rusya gibi ülkelerin neo-hegemonik güçler olarak kabul edilmesi ve Batılı ülkelerin İran’ın ideolojik kimliği ve dış politika davranışlarıyla temel ve aşılmaz bir sorunu olduğu algısına ve bunun yarattığı duyguya dayanmaktadır. Bu anlamda Doğu’ya Bakış’taki “Doğu” coğrafi bir bölgeden ziyade ideolojik bir yaklaşımı ifade etmekte-

dir ki bu da rasyonel olmayan bir tutumdur. Dolayısıyla İran'ın son Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ve hükümetinin gündeminde olan bu politikanın temel sorunu, uluslararası sistemin içinden geçtiği değişimin kapsam ve doğasını yanlış yorumlamasıdır.

Doğu'ya Bakış politikasını savunanlar yani muhafazakârlar, Doğu'nun yükselişini doğrudan Batı'nın uluslararası ilişkilerdeki konumunun gerilemesi olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda ABD'nin müttefikleriyle yaşadığı fikir ayrılıkları, Afganistan'dan çekilmesi, Çin'in ekonomik yayılmacılığı ve Rusya'nın saldırgan tavrı ABD hegemonyasının sona erdiğinin işaretleri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla İran dış politikasının şu anki karar alıcıları için İran'ın Doğu'nun yükselen güçleri Çin ve Rusya gibi ülkelerle ittifak yapması, Batı ile daha etkin bir şekilde mücadele etmenin yanı sıra uzun vadede ülkenin Ortadoğu'nun başat gücüne dönüşmesine yardımcı olacaktır. Politikanın ilk mimarı olan reformistlerin aksine, muhafazakârlar, Doğuya Bakış'ın nihai hedefini Batı'dan tamamen izole olmak şeklinde belirlemişlerdir. Dolayısıyla onlar için Nükleer Anlaşma'nın canlandırılması, ortaya çıkacak sürecin ekonomik faydalarından yararlanmak gibi pragmatik bir hedefin ötesine geçmemektedir.

Öncelikle uluslararası sistemin pek çok açıdan çok kutupluluğa evrildiği bu dönemde ABD ve genel olarak Batı hâlâ Doğu güçlerine baskı yapacak araçları kontrol etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda İranlı devlet adamlarının “Batı ittifakı dağılıyor” şeklindeki iddiaları gerçekçi değildir. Öte yandan Doğu'ya Bakış politikasının önemli bir dayanağı olan Çin, dünyanın dört bir yanındaki ülkelerle geliştirdiği ticaret ağları ile mevcut uluslararası statüden en çok yararlanan ülkelerden biridir. Bu sebeple Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi katı iki kutuplu dünya düzenine dönmek gibi bir arzusu yoktur. Dolayısıyla Çin'in bu vizyonu, İran'ın Doğu'ya Bakış politikası ile ulaşmak istediği ABD karşısında bir blok oluşturma hedefini geçersiz kılmaktadır.

İran'daki muhafazakâr kesim tarafından çokça dillendirilen İran'ın Rusya ve Çin ile ortaklığının İran'ın kendi bölgesel konumunu güçlendirmesine yardımcı olmasını beklemek de rasyonel bir yaklaşım değildir. İran'ın Çin ve Rusya ile daha fazla koordinasyon içinde hareket ettiği bir gerçektir. Ne var ki bu ilişkilerin mahiyetinin kolayca stratejik ortaklık seviyesine evrilebileceğini varsaymak uluslararası sistemin mevcut dinamikleriyle çelişmektedir. Çünkü her ne kadar belli bir rekabet içerisinde olsalar da hem

Çin hem Rusya gerek Batılı ülkeler gerekse çoğunluğu İran'ın hasmı olan Ortadoğu ülkeleriyle farklı alan ve düzeylerde önemli ticari ve ekonomik ilişkilere sahiptir. Çin ve Rusya'nın çoğu İran'ın hasmı olan ülkelerle sahip olduğu karmaşık ilişkiler İran'la stratejik düzeyde bir ortaklık geliştirmelerini sınırlamaktadır. Nitekim Çin ile 25 Yıllık Kapsamlı Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalanmasına rağmen bu ülkenin İran ekonomisinde beklendiği ölçüde kalkınma ve yatırım programları başlattığı henüz görülmemiştir. Benzer şekilde Rusya ile yürütülen yoğun diplomatik çabalara rağmen 20 yıllık kapsamlı işbirliği anlaşmasının hayata geçip geçmeyeceği belirsizliğini korumaktadır. Pek çok açıdan Moskova'nın İran açısından güvenilir bir müttefik olarak görülmesi konusunda soru işaretleri doğmuştur. Bu hususlar ışığında Doğu'ya Bakış politikasının yeni stratejik bir hedef olarak belirlenmesi, ne stratejik düzeyde ne de ekonomik düzeyde İranlıların beklentilerini karşılamaktadır.

İran'ın Doğu'ya Bakış politikası; dış politika karar alıcılarının her zaman rasyonel kararlar almadıklarını ve aldıkları kararların sonucunda ne gibi dış politika çıktılarının olacağını her zaman doğru analiz edemediklerini, aksine çoğu zaman normatif olarak uygun görülen davranışlar sergilediklerini savunan sınırlı rasyonellik modeli üzerinden ele alındığında, pek çok açıdan modelin ana argümanları ile uyumludur. İran'ın bu siyasi tercihi rasyonel değildir; aksine gerçekçi hedeflerden uzak, sınırlı bilgiye dayalı ve ideolojik bir tesir ile tercih edilmiştir. Karar alıcıların bu politik tercihi uzun vadeli bir stratejik hesaba dayalı olarak yapmadığı, kısa vadeli beklentileri tatmin etmek amacıyla yola çıktıkları görülmektedir. Ülke içindeki farklı siyasi akımların bu konudaki eleştirileri de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla İran'ın son Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin daha da büyük vurgu yaptığı Doğu'ya Bakış politikası sınırlı bir rasyonellik içermesi sebebiyle sürdürülebilir bir politik tercih değildir.

Beyan

Bu makaleye her iki yazar eşit katkı sağlamıştır. Makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

Both of the authors contributed equally to this article. The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Adler, E. (2007). Constructivism and international relations. İçinde W. Carlsnaes, T. Risse & B. A. Simmons (Ed.), *Handbook of International Relations* (s. 95-119). Sage Publications. <https://dx.doi.org/10.4135/9781446247587>
- Alimov, R. (2018). The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia. *Journal of Eurasian Studies*, 9(2), 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2018.08.001>
- Allison, G., & Zelikow, P. (1999). *The essence of decision: explaining the Cuban missile crisis*. Addison-Wesley Educational Publishers.
- Alperen, Ü. (2018). Çin'in İran nükleer politikası: ulusal çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" arasında denge. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 11-35. <https://doi.org/10.33201/iranian.510584>
- Arab News. (2022, Ocak 20). *Saudi Arabia is top oil supplier to China in 2021*. <https://www.arabnews.com/node/2008206/business-economy>
- Batmanghelidj, E. (2020, Nisan 28). Iran can no longer rely trade with China. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-04-27/iran-can-no-longer-rely-on-trade-with-china>
- Behrooz, M. (1990). Trends in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran, 1979–88. İçinde N. R. Keddie & M. J. Gasiorowski (Ed.), *Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States* (s.13-35). Yale University Press.
- Bolton, R., & Bolton, D. G. (1996). *People styles at work*. Amacom.
- Bozorgor, K., & Adami, A. (2019). Tahlil-i rahbordî der siyaset-i harici-yi İran [Strategic Analysis in Iranian Foreign Policy]. *Mutalaat-ı Siyasi*. 9, 2-28. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=116975>
- Carlsnaes, W. (2007). Foreign Policy. İçinde W. Carlsnaes, T. Risse and B. A. Simmons (Ed.), *Handbook of International Relations* (s.331-350). Sage Publications. <https://dx.doi.org/10.4135/9781446247587.n12>
- Carlsnaes, W. (2008). Actors, structures, and foreign policy analysis. İçinde S. Smith (Ed.), *Foreign policy- theories, actors, cases* (s.85-100). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198708902.003.0006>

- Doyle, M. W. (2008). Liberalism and foreign policy. İçinde Steve Smith (Ed.), *Foreign policy- theories, actors, cases* (s. 54-78). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198708902.003.0003>
- DW. (2022). *Defa ez Siyaset-i Nigah be Şark*. <https://www.dw.com/fa-ir/سپه-آب-ی-رق-ت-ه-ی-س-ور-را-ز-اب-ز-ان-ار-ی-ا-م-ه-س-121/11147-بخش-تجارت>
- Ecoiran. (2021). *Sahm-ı İran ez Bazar-ı Rusya; Takriben Hiç*. <https://ecoiran.com/چه-آب-ی-رق-ت-ه-ی-س-ور-را-ز-اب-ز-ان-ار-ی-ا-م-ه-س-121/11147-بخش-تجارت>
- Emiri, R. & Henar, M. (2019). Peyamed hay-ı Siyasi-İktisadi-yi Tovsea-ı Revabet-i İran ve Çin der Çarçob-ı Nigah be Şark [Political-Economic Consequences of the Development of Iran-China Relations in the Framework of the Look to the East Policy]. *Mutalaat-ı Siyasi*. 40, 63-102. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=481104>
- Fars News. (2022a). *Ecaze Nedeheim Amerika Leğv-i Tahrim ha ra Devr Bizened*. <https://www.farsnews.ir/news/14001214001190>
- Fars News. (2022b). *Destavurd-ı Sefer hay-ı Harici-yi Reisi*. <https://www.farsnews.ir/news/14001208000502>
- Fars News. (2022c). *Vakeniş-i İslahtaleban be Derhast-ı Tazmin-i Çin ve Rusya*. <https://www.farsnews.ir/news/14001215000671>
- Financial Tribune. (2022, Ocak 23). *2021 trade with China hit \$ 14.7b*. <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/112207/2021-trade-with-china-hit-147b>
- FMPRC. (2020). *China-Arab states cooperation forum holds ninth ministerial conference*. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xybfs_663590/xwlb_663592/202007/t20200707_53_0972.html
- Furlong, G. T. (2005). *The conflict resolution toolbox: models and maps for analyzing, diagnosing, and resolving conflict*. Wiley Press.
- Global Times. (2022, Ocak 14). *US's Trade with China surges 28.7% in 2021*. <https://www.globaltimes.cn/page/202201/1245953.shtml>
- Guvheri, A. (2018). Cayigah-ı Çin der Siyaset-i Nigah be Şark-ı İran [China's Role in Look to the East Policy of Iran]. *Mutalaat-ı Siyasi*. 1-19. <https://www.sid.ir/fa/plan/ViewPaper.aspx?ID=89222>
- Gülmez, S.B., & Gülmez, B. D. (2020). Dış politika analizi: teorik yaklaşımlar. İçinde B. B. Coşkun & İ. Ruma (Ed.). *Dış politika analizi: konu, kuram, yöntem* (s. 13-36). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Hill, C. (2003). *The Changing Politics of Foreign Policy*. Palgrave Macmillan.
- Huang, E. (2018, Temmuz 19). Chinese investment in Israeli tech is growing and it's quite welcome for some. *CNBC*. <https://www.cnbc.com/2018/07/19/chinese-investment-in-israel-technology-is-growing-expert-says.html>
- Hudson, V. M. (2005). Foreign policy analysis: actor-specific theory and the ground of international relations. *Foreign Policy Analysis*, (1), 1-30. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1743-8594.2005.00001.x>
- Institute for Compilation and Publication of Imām Khomeinī's Works. (2017, February). *Asl-ı Ne Şarki ve Ne Garbi*. International Affairs Department. http://www.imam-khomeini.ir/fa/n21267/اصول_نه_شرقی_و_نه_غربی
- Iran International. (2022, Ocak 16). *Many Iranians are critical of long-term China, Russia deals*. <https://www.iranintl.com/en/202201163943>
- Iranian Diplomacy. (2022). Çera Moskov Hazır be Froş-ı Selah be Tehran Nist? http://irdiplomacy.ir/fa/news/2009049/_چرا_امسکو_حاضر_به_فروش_سلاح_به_تهران_نیست
- IRNA. (2021). *Hacm-i Ticaret-i İnan ve Rusya Rekord-ı Tarihi Sebt Kerd*. https://www.irna.ir/news/84630218/حجم_تجارت_ایران_و_روسیه_رکورد_تاریخی_ثبت_کرد
- Jamaran. (2022). Vakeniş-i Şeriyetmedari be Derhast- Rusiye. https://www.jamaran.news/واکنش_حسین_شریعتمداری_--59/1543883-بخش_بازنشر/ به_درخواست_روسیه_از_آمریکا_برای_تضمین_برجامی
- Jones, B. D. (2002). Bounded rationality and public policy: Herbert A. Simon and the decisional foundation of collective choice. *Policy Sciences*, 35(3), 269-284. <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1021341309418>
- Jonge, J. D. (2012). *Rethinking rational choice theory*. Palgrave Macmillan.
- Khabaronline. (2022). *Siyaset-i Nigah be Şark Bişter Şiari Est*. https://www.khabaronline.ir/news/1599506/سیاست_نگاه_به_شرق_بیشتر_شعاری_--است_تا_گره_مذاکرات_وین_باز_نشود

- Kubalkova, V. (2001). Foreign policy, international politics, and constructivism. İçinde V. Kubalkova (Ed.). *Foreign Policy in a Constructed World* (s. 15-35). M.E. Sharp Press.
- Levy, J. S. (1997). Prospect theory, rational choice, and international relations. *International Studies Quarterly*, 41(1), 87-112. <https://www.jstor.org/stable/2600908>
- Molavi, A. (2019, Mayıs 16). China's global investments are declining everywhere except for one region. *Foreign Policy*. <https://foreign-policy.com/2019/05/16/chinas-global-investments-are-declining-everywhere-except-for-one-region/>
- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: a liberal theory of international politics. *International Organization*, 51(4), 513-554. <https://doi.org/10.1162/002081897550447>
- Motamedi, M. (2021, Eylül 17). Iran denounce unilateralism as it becomes full SCO member. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/17/iran-denounces-unilateralism-as-it-becomes-full-sco-member>
- Nunan, T. (2020). “Neither East Nor West,” Neither liberal nor illiberal? Iranian Islamist internationalism in the 1980s. *Journal of World History*, 31(1), 43-77. <https://doi.org/10.1353/jwh.2020.0002>
- Office of the Commissioner of the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2018). *China, UAE agree to lift ties to comprehensive strategic partnership*. <https://www.mfa.gov.cn/ce/como/eng/news/t1579379.htm>
- Official Web Site of Khamenei. (2018). *Preference of East over West is a priority for Iran*. <https://english.khamenei.ir/news/5481/Preference-of-East-over-West-is-a-priority-for-Iran-Ayatollah>
- Pirselami, F. E. (2016). Revabet-i Çin ve İran der Devre-yi Ahmedinejad [Iran-China Relations Under Ahmadinejad]. *Fasname-yi Mutalaat-ı Beynelmilel*. 32, 9-49. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=275805>
- Seyadi, H., Senayi A. (2018). Cayigah-ı Gufteman-ı Nigah be Şark der Siyaset-i Harici-yi İran [The Place of Look to the East Discourse in Changing Iran's Foreign Policy Approach]. *Mutalaat-ı Avrasya-yi Merkezi*. 12, 115-135. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=500827>

- Simon, H. A. (1957). *Models of man; social and rational*. Wiley.
- Simon, H. A. (1985). Human nature in politics: the dialogue of psychology with political science. *The American Political Science Review*, 79(2), 293-304. <https://doi.org/10.2307/1956650>
- Stewart, J. (1993). Rational choice theory, public policy and the liberal state. *Policy Sciences*, 26(4), 317-330. <https://doi.org/10.1007/BF00999475>
- Tayfur, F. (2005). Dış politika. İçinde A. Eralp (Ed.), *Devlet ve ötesi: Uluslararası ilişkilerde temel kavramlar* (s. 73-105). İletişim Yayınları.
- The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2016, Ocak 20). *China, Saudi Arabia elevate bilateral ties, eye more industrial capacity cooperation*. <http://www.scio.gov.cn/32618/Document/1464733/1464733.htm>
- Vahdat, A., & Gambrell, J. (2021, Temmuz 28). Iran's supreme leader criticizes US as nuclear talks stalled. *AP News*. <https://apnews.com/article/middle-east-iran-7a0f2a470f2823a5aa50468525d785db>
- Wohlforth, W. C. (2008). Realism and foreign policy. İçinde Steve Smith (Ed.), *Foreign policy- theories, actors, cases* (s.31-49). Oxford University Press.
- Yazdanshenas, Z. (2021, Ekim 26). Iran turns East. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2021/10/26/iran-china-russia-sco-raisi-turns-east/>